

А. Ю. Рум'янцева

Харківська державна академія культури, м. Харків, Україна

ПЕДАГОГІЧНА ТА ВИКОНАВСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ Р. П. ПАПКОВОЇ В АКсіОЛОГІЧНОМУ АСПЕКТІ

А. Ю. Рум'янцева. Педагогічна та виконавська діяльність Р. П. Папкової в аксіологічному аспекті

Стаття продовжує цикл публікацій (у межах багаторічного дослідження піаністичної культури Харкова 40–80-х рр. ХХ ст.), присвячених висвітленню творчої діяльності відомих представників харківської фортепіанної школи. На основі вивчення творчого шляху Р. П. Папкової визначено основні аспекти її надзвичайного педагогічного та виконавського таланту. Доведено, що саме унікальність педагогіки піаністки вплинула на численність її послідовників, які репрезентують харківську фортепіанну школу по всьому світу. Джерельною базою статті стали фонди Державного архіву Харківської області (ДАХО), спогади учнів та послідовників Р. П. Папкової, а також особисті враження автора від спілкування з піаністкою.

Ключові слова: харківська фортепіанна школа, Р. П. Папкова, педагогічні та виконавські принципи, спадкоємність у фортепіанному мистецтві.

A. Rumiantseva. Pedagogical and performing activities of R. P. Papkova in the axiological aspect

The purpose of the paper is to determine aspects of pedagogical and performing activity of R. P. Papkova, which testify to the uniqueness and significance of her creative practice.

The methodology. The article uses fundamental, general scientific methods and principles of scientific knowledge, in particular, dialectical, culturological ones, as well as methods of objectivity, analysis and synthesis, deduction and induction, methods of systemic analysis.

The results. The article continues the series of publications (within the framework of the long-term study of the pianistic culture of Kharkiv in the 40–80's of the XX century), dedicated to the coverage of the creative activity of famous representatives of Kharkiv piano school. The source base of the article was the funds of the State Archives of Kharkiv region, memories of students and followers of R. P. Papkova, as well as personal impressions of the author from communication with the pianist. Based on the study of the creative path of R. P. Papkova the main aspects of her extraordinary pedagogical and performing talent were identified. It is documented that the performing and pedagogical abilities of R. P. Papkova

were revealed during her studies at Kharkiv State Conservatory. It was determined that R. P. Papkova was an excellent performer, had an elegant musical taste and high culture of sound, that her playing was striking with special emotionality, depth of immersion in the figurative content of the work, the accuracy of displaying the stylistic features of music, graceful nuances and phrasing. The main aspects of extraordinary pedagogical talent of R. P. Papkova were determined, namely: individual approach to each student; abilities of a psychologist; talent of persuasion; demanding; meticulous attitude to the author's text, sound quality, accuracy of strokes, pedaling; commitment to the deductive method of working on the work; the ability to have a holistic vision of the performance plan of the work, the desire to fully reveal the idea of the composer.

It is proved that the uniqueness of the pianist's pedagogy influenced the number of her followers who represent Kharkiv Piano School around the world.

The topicality. The materials, highlighted in the article, from the funds of the State archive of the Kharkiv region allowed to reveal the unknown facts from the biography of R. P. Popkova.

The practical significance. The information contained in the article can be used in lessons of piano, as well as in courses of lectures "History of Music" and "Musical Interpretation", "History of piano performance".

Keywords: *Kharkiv pianoforte school, R. P. Papkova, pedagogical and performing principles, heredity in the pianoforte art.*

Постановка проблеми. Усвідомлення цінності внеску представника тієї чи іншої фортепіанної школи в доробок музичного мистецтва країни часто відбувається не відразу, а в історичній ретроспективі. Саме так, з роками посилюється усвідомлення ступеня впливу на розвиток українського піанізму педагогічної та виконавської діяльності відомої представниці піаністичної культури Харкова Р. П. Папкової.

Пік її творчої активності припав на 50–80 рр. ХХ ст. і збігся з періодом розквіту та популярності фортепіанного мистецтва в Україні. Вплив виняткового педагогічного таланту Р. П. Папкової відчули на собі безліч випускників Харківського інституту мистецтв (зараз — Харківський

* This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License.

національний університет мистецтв імені І. П. Котляревського). Завдячуючи багаторічній консультативній практиці піаністки, яка допомогла багатьом абітурієнтам, студентам і навіть випускникам зазначеного ЗВО, немало музикантів значно вдосконалили свої піаністичні навички. Жоден харківський педагог-піаніст не мав такої величезної кількості послідовників як Р. П. Папкова, адже магія її педагогічної майстерності та людської чарівності постійно приваблювала усіх, хто бажав навчатися в знаного педагога. Секрет тяжіння до Римми Петрівни полягав у неординарності її особистості та особливому педагогічному таланті. Її внесок у розвиток українського фортепіанного мистецтва надзвичайно важливий, оскільки нині сотні її послідовників репрезентують успадковані від улюбленого педагога принципи української фортепіанної педагогіки та виконавства не лише в нашій країні, а й далеко за її межами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри те, що багаторічна плідна педагогічна практика Р. П. Папкової значно збагатила добробок української піаністичної культури, напруження піаністки у сфері фортепіанного мистецтва вивчено і оцінено недостатньо. Відомості про певні аспекти її діяльності наявні в публікаціях Н. Ю. Зимогляд, О. В. Кононової, І. О. Русанової, але в цих наукових розвідках бракує системного аксіологічного аналізу творчої практики відомої піаністки.

Актуальність дослідження зумовлена вагомістю та недостатньою вивченістю внеску Р. П. Папкової в українське фортепіанне мистецтво.

Мета статті – визначити аспекти педагогічної та виконавської діяльності Р. П. Папкової, які свідчать про унікальність і значущість її творчої практики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відома представниця харківської фортепіанної школи Римма Петрівна Папкова (1927–2004) більше ніж півстоліття викладала в Харківській державній консерваторії (нині ХНУМ імені І. П. Котляревського).

Після закінчення Ростовського музичного училища в класі В. І. Варшавської, вона була прийнята на 2 курс Харківської державної консерваторії (далі – ХДК). З цього приводу в протоколі засідання приймальної комісії ХДК за 1949/1950 навч. р. зазначено: «...зважаючи на гарну підготовку зі спеціальності та хорошу успішність з усіх дисциплін навчального плану музичного училища (диплом з відзнакою) рекомендувати Р. Папкову для вступу на 2 курс» (ДАХО, ф. р5795, оп. 1, спр. 289, с. 13).

У 40–50-ті рр. ХХ ст. найталановитіших випускників фортепіанних відділень музичних училищ приймали відразу на 2 курс консерваторій (приховуючи присутність їхніх прізвищ у відомостях вступників) через заборону вступати на 1 курс без обов'язкового відпрацювання за державним розподілом. Попри те, що робилося це з метою запобігання втрати піаністичних навичок через перерву у виконавській практиці, за надання характеристик юним обдаруванням для вступу в консерваторії постраждало багато директорів музичних училищ. Зокрема, Н. С. Радченко (директорка Харківського музичного училища) отримала догану і була вимушена звільнитися з посади (ДАХО, ф. р5743, оп. 1, спр. 194, с. 8). Саме завдяки сміливості й далекоглядності таких директорів, як Н. С. Радченко, Україна здобула багатьох прекрасних виконавців та викладачів, серед яких Р. П. Папкова посідає особливе місце.

Свій шлях удосконалення піаністичної майстерності в стінах ХДК піаністка почала в класі проф. Л. Й. Фаненштіля, і її виконавський талант яскраво проявився вже в студентські роки. Мотивуючим стимулом для наполегливої роботи за інструментом стало найближче оточення Р. Папкової. Вона навчалася на одному курсі з майбутнім видатним українським піаністом О. Снегірьовим, також у той час блискуче проявляли себе її молодші суперники – відомі нині харківські піаністи Г. Гельфгат і В. Лозова. Конкуренція між талановитими студентами заохочувала їх до підкорення вершин піанізму. Свідченням рівня виконавської майстерності юних дарувань є характеристики, які збереглися у фондах ДАХО.

Зокрема, у робочих планах викладачів фортепіанного факультету ХДК на 1951/1952 навч. р. зазначено, що О. Снегірьов, студент 4 курсу, має «відмінні музичні та технічні дані, високу культуру та великі знання, дуже розумно працює та робить величезні успіхи, має всі підстави стати в майбутньому провідним піаністом-виконавцем і музикантом високої кваліфікації». Про його однокурсницю Р. Папкову зазначено, що її «музичні і технічні здібності дуже гарні, при належній праці вона може бути чудовим виконавцем». У характеристиці на студентку 2 курсу В. Лозову підкреслено, що вона «надзвичайно здібна людина, має відмінні музичні та технічні дані. Швидко розвивається, добре працює та робить дуже значні успіхи» (ДАХО, ф. р5795, оп. 1, спр. 433, арк. 17, 20, 26). Усі ці студенти протягом навчання займалися активною виконавською практикою (зокрема в 1951/1952

навч. р. зіграли по 2 звітних концерти) і з часом виправдали найкращі творчі сподівання професорів А. Л. Лунца та Л. Й. Фаненштілья (ДАХО, ф. р5795, оп. 1, спр. 409, с. 204).

У студентські роки проявилось тяжіння Р. Папкової до фортепіанної творчості Ф. Шопена. У 1949 р., коли студенти фортепіанних відділень всіх музичних закладів Харкова з нагоди 100-річчя з дня смерті геніального польського композитора змагалися за краще виконання його творів, інтерпретація студенткою Р. Папковою «Мазурок» ля і до-дієз мінор, «Етюд» до-дієз мінор, «Вальсу» і «Балади» соль-мінор справила «чудове враження» на членів кафедри спеціального фортепіано ХДК (ДАХО, ф. р5795, оп. 1, спр. 305, арк. 8, 9). Програма першого відділення творчого звіту молоді виконавиці 10 травня 1952 р. також складалася з творів Ф. Шопена, що підтверджує її прихильність до творів польського генія (ДАХО, ф. р5795, оп. 1, спр. 434, арк. 10).

У роки навчання в ХДК Р. Папкова успішно концертувала з творами композиторів різних епох та стилів не лише в Харкові, а й у Києві (ДАХО, ф. р5795, оп. 1, спр. 491, арк. 118).

Після блискучого виступу на державному екзамені з першим концертом для фортепіано з оркестром П. І. Чайковського (у супроводі симфонічного оркестру Харківської філармонії) члени комісії відзначили, що, попри складність програми, Р. Папкова гідно впоралася з усіма виконавськими завданнями (ДАХО, ф. р5795, оп. 1, спр. 474, арк. 303).

Р. П. Папкова, закінчивши фортепіанний факультет ХДК (1953), залишилась працювати в улюбленому навчальному закладі, згодом стала провідним викладачем спеціального фортепіано і впродовж усього творчого життя продовжувала виконавську діяльність (Кононова, 2007, с. 38).

У березні 1954 р. вона була рекомендована на відбірковий тур Міжнародного конкурсу піаністів ім. Ф. Шопена (ДАХО, ф. р5795, оп. 1, спр. 562, арк. 94). У 1955/1956 навч. р. здобула диплом першого ступеня за участь в Обласному фестивалі молоді та студентів (ДАХО, ф. р6362, оп. 1, спр. 263, с. 9).

Р. П. Папкова була прекрасною виконавицею, мала витончений музичний смак і високу культуру звука. За спогадами її учениці І. О. Русанової, «кожний виступ Римми Петрівни був сповідальним, тобто вистражданим душею, тому так сильно приголомшував слухачів, чинив на них надзвичайний вплив. ... Її гра вражала передусім витонченим нюансуванням і фразуванням, здатністю вловлювати мелодико-гармонійні зміни у фактурі» (Русанова, 2007, с. 28).

Грі Римми Петрівни була притаманна особлива філософсько-споглядальна виконавська манера. З перших звуків піаністка ніби захоплювала зал у полон чарівного дійства. Її гра вражала особливою емоційністю, глибиною занурення в образний зміст твору та точністю відображення стилістичних особливостей музики. Р. П. Папкова володіла вмінням заворожити слухачів за достатньо скупого зовнішнього прояву почуттів. Піаністка відзначалась гордовитою поставою, упевненістю, зовнішнім спокоєм, відсутністю ефектних рухів і надмірних емоцій, вдумливим й усвідомленим управлінням музичним сюжетом. Вона ніби відсторонено (не як учасник, а як наглядач) керувала розбудовою архітектоніки фортепіанного твору та спостерігала за драматургією розгортання його художнього змісту.

В анонсі на концерт до 90-річчя харківської піаністки О. Ващенко зазначила, що публіка її любила, і на всіх концертах Римми Петрівни «буквально “яблуку ніде було впасти”». Музикознавець підкреслила, що, на думку сучасників, «це була дивовижно харизматична, активна, подекуди свавільна творча особистість, завжди емоційно переконлива та відверта в музиці. Особливо вдалим були її інтерпретації фортепіанних творів композиторів-романтиків — Ф. Шуберта, Р. Шумана, Ф. Ліста, Й. Брамса та С. Рахманінова» (Ващенко, 2017).

Репертуар піаністки був надзвичайно різноманітним і містив твори Й. С. Баха, Л. ван Бетховена, Й. Брамса, М. К. Метнера, В. А. Моцарта, Ф. Шуберта, Р. Шумана, Ф. Шопена тощо. Виконавство Р. П. Папкової відрізнялись глибиною почуттів, натхненністю, досконалою технічною майстерністю, що закономірно, адже Риммі Петрівні надзвичайно пощастило з педагогами і вона навчалася в справжніх майстрів піанізму.

Через В. І. Варшавську, яка була блискучою піаністкою, Р. Папкова ознайомилася з принципами видатного С. Є. Фейнберга і успадкувала прихильність до творчості Й. С. Баха та композиторів-романтиків.

Значну роль у становленні Р. П. Папкової відіграв Л. Й. Фаненштіль, який репрезентував у Харкові принципи петербурзької фортепіанної школи, зокрема Л. В. Ніколаєва. Різносторонньо освічений і талановитий, музично та загальноєрудований педагог Л. Й. Фаненштіль прищеплював своїм учням уміння розкривати образний зміст творів, будувати загальний план інтерпретації, надавав перевагу роботі над якістю звука та інтонуванням.

Доленосним для Р. П. Папкової стало спілкування з фахівцем світового рівня В. В. Топіліним, підтвердженням майстерності якого є не лише те, що він був асистентом Г. Г. Нейгауза, а й той факт, що його постійним шанувальником та другом був геніальний С. Т. Ріхтер, за спогадами якого саме виконання В. Топіліним на концерті Д. Ф. Ойстраха в Житомирі (1933) 4-ої балади Ф. Шопена вплинуло на рішення 16-річного С. Ріхтера стати піаністом-солістом (Монсенжон, 2002, с. 38).

Попри нетривале знаходження в Харкові (1957–1962 рр.), учень П. Луценка та Г. Нейгауза, видатний музикант, концертуєчий піаніст-віртуоз В. Топілін справив незабутнє враження на харківську музичну інтелігенцію і залишив у місті численних спадкоємців своїх педагогічних принципів та настанов. Поява в Харкові майстра такого рівня стала визначною. Крім роботи в Харківському музичному училищі та спеціальній музичній школі-десятирічці, В. Топілін займався активно приватною практикою, а серед його численних учнів і послідовників була і Р. Папкова. Від В. Топіліна вона успадкувала володіння різними видами туше та педалізації, витончене нюансування, сповідальну щирість, емоційну відвертість.

Неабияку роль у професійному становленні Римми Петрівни відіграла видатна представниця харківської фортепіанної школи Р. С. Горовиць, у класі якої Р. П. Папкова вдосконалювала майстерність гри в камерному ансамблі.

У студентські роки проявився не лише виконавський, а і педагогічний талант молодій піаністці. У 40–50-ті рр. ХХ ст. студенти фортепіанного факультету ХДК проходили педагогічну практику в дитячих музичних школах, вечірній музичній школі, Харківській спеціальній середній музичній школі-десятирічці, музичному училищі (у класах педагогів Я. О. Фейгіна, М. Г. Зороховича, М. В. Ітигиної, О. А. Ландсберга), а також зі студентами молодших курсів ХДК у класах загального та спеціального фортепіано. Студенти-піаністи спостерігали за роботою викладачів, проводили заняття під їх наглядом. Педагогічна практика студентки Р. Папкової була настільки успішною, що привернула увагу її консультантів, які відзначили на засіданні вченої ради ХДК. Такі студенти, як О. Снегірьов, Р. Папкова, Жихарева, Шифман, демонструючи «надзвичайно серйозне ставлення до своїх обов'язків» практиканта, відразу ж виявили свій педагогічний хист (ДАХО, ф. р5795, оп. 1, спр. 474, арк. 310).

Педагогічна результативність Р. Папкової сприяла тому, що з 1954 р. вона була запрошена працювати за сумісництвом у Харківську спеціальну середню музичну школу-десятирічку.

З перших днів своєї викладацької кар'єри вона проявила себе як доволі талановитий наставник і демонструвала значні педагогічні результати. Зокрема, учні, які переходили від інших педагогів до Р. Папкової, демонстрували вражаючі виконавські успіхи і в короткий термін значно підвищували рівень своєї майстерності. У річних звітах Харківської середньої спеціальної школи-десятирічки молоду викладачку постійно відзначали як кращу працівницю школи (ДАХО, ф. р6362, оп. 1, спр. 211, с. 9).

На уроках Р. Папкова була неабияк вимогливою, інколи навіть нещадною, прискіпливо ставилась до авторського тексту, якості звука, точності виконання штрихів, педалізації, особливу увагу приділяла розкриттю образного змісту твору. Викладач мала широкий репертуар, завдяки чому на уроках було багато показів, які демонстрували високий професіоналізм та вже зазначену вище специфіку її виконавства. Римма Петрівна точно відчувала стиль твору, тому рекомендувала учням виконувати класичні, романтичні і сучасні твори різними штрихами, звуком, використовувати різну педалізацію.

Навчання в Р. П. Папкової було справжнім випробуванням для студентів. З першого уроку вона вимагала виконання індивідуальної програми лише напам'ять, що сприяло формуванню виконавської волі, самодисципліни, працьовитості. Педагог була прихильницею дедуктивного методу роботи і прищеплювала його своїм учням. Маючи здібність цілісного бачення твору, спочатку вона вибудовувала загальний виконавський план, згідно з яким працювала над окремими деталями. Уся робота над фортепіанними творами підкорювалася єдиній меті – розкриттю задуму композитора.

Унікальним було ставлення Р. П. Папкової до самостійності студентів. Вона ніколи не «натаскувала» їх, не працювала годинами для того, щоб досягнути зразкового результату виконання, а чітко ставила мету, доступно роз'яснювала, якими методами її досягти, і показувала, як це мало звучати. Повага до професіоналізму Р. П. Папкової її вихованців була настільки високою, що ніхто з них не смів нехтувати зробленими на попередньому уроці зауваженнями.

Однією з виняткових особливостей педагогіки Р. П. Папкової було те, що вона була прекрасним психологом і до кожного учня застосовувала індивідуальний підхід. Самовпевнених

могла «знищити» кількістю зауважень про недоліки, а невпевнених завжди підбадьорювала, не скупилася на похвали. Вона завжди відчувала пригнічений настрій учня і вмiла знайти потрібні слова, щоб вивести його з цього стану. Педагог вчила, як по-філософськи ставитися до неприємностей в особистому житті та долати їх.

З тими, хто звик до її примхливого характеру, вона не соромилася у висловлюваннях, але з вразливими студентами з тонкою душевною організацією була надзвичайно чемною, делікатною, співчутливою. Неабияк впевнена й категорична у своїх твердженнях і зауваженнях, педагог могла бути різкою, іноді іронічною, але ніколи не принижувала, не підкреслювала свою професійну перевагу, у всій її поведінці відчувалася любов до учнів і повага до їх обдарованості.

Викладачка мала особливий талант переконання, завдячуючи якому підтримувала своїх вихованців перед концертним виступом, уселяючи в них впевненість. Вона так наполегливо та професійно працювала на уроках, що успішному виступу її учнів не могли перешкодити жодні нервові навантаження.

Специфіку педагогіки Р. П. Папкової визначало надзвичайно тонке відчуття гумору, що усувало напруження від наполегливої праці на уроках. Навіть коли в перші роки педагогічної діяльності на засіданнях кафедри її докоряли за своєрідну мову на уроці, а саме за «наявність у лексиці виразів, які стирають грань дистанції між викладачем та студентом», вона жартувала і зазначала, що так студенти краще запам'ятовують зауваження і зникає необхідність їх повторювати (ДАХО, ф. р5795, оп. 1, спр. 571, арк. 49).

Римма Петрівна виховала сотні музикантів-професіоналів і надала путівку в професію багатьом піаністам України, які продовжують її справу по всьому світу: Є. Сковородніков і Т. Новицька — у Канаді; Н. Хенкіна — в Ізраїлі; Л. Фокіна — в Австралії; В. Перцов і Т. Хохлова — у Росії; у ХНУМ ім. І. П. Котляревського працюють Л. Суздальцева, Н. Гребенюк і В. Птушкін; у ХССМШі — І. Русанова; у ХМФК ім. Б. М. Лятошинського — О. Батюк, О. Чередищенко; у ХНАТОБі працював Г. Селіхов та ін.

Висновок. Цінність педагогічної та виконавської діяльності Р. П. Папкової полягає в тому, що прояв у її творчій практиці комплексу специфічних аспектів, таких як: високий рівень виконавської майстерності, професійна педагогічна компетентність, уміння в короткий термін досягти значних педагогічних успіхів, наявність здібностей психолога, особиста неординарність

та винятковість, тонке відчуття гумору, детермінували підвищений інтерес численних послідовників до вивчення її педагогічних принципів.

Перспективи подальших досліджень мають бути спрямовані на подальше детальніше вивчення та висвітлення досягнень Р. П. Папкової у фортепіанній сфері.

Список посилань

- Ващенко, О. (2017). *Вечір пам'яті Р. П. Папкової*. 19.12.2017 <http://num.kharkiv.ua/195-vechir-pam'yati-r-p.-papkovoї>
- ДАХО (Державний архів Харківської області), ф. р5743, оп. 1, спр. 194, с. 8.
- ДАХО, ф. р5743, оп. 1, спр. 194, с. 8
- ДАХО ф. р5795, оп. 1, спр. 289, с. 13.
- ДАХО, ф. р 5795, оп. 1, спр. 434, арк. 10.
- ДАХО, ф. р 5795, оп. 1., спр. 433, арк. 17, 20, 26.
- ДАХО, ф. р5795, оп. 1, спр. 409, с. 204.
- ДАХО, ф. р5795, оп. 1, спр. 474, арк. 303.
- ДАХО, ф. р5795, оп. 1, спр. 474, арк. 310.
- ДАХО, ф. р5795, оп. 1, спр. 491, арк. 118.
- ДАХО, ф. р5795, оп. 1, спр. 562, арк. 94.
- ДАХО, ф. р5795, оп. 1, спр. 571, арк. 49.
- ДАХО, ф. р5795, оп.1, спр. 305, арк. 8, 9.
- ДАХО, ф. р6362, оп. 1, спр. 211, арк. 9.
- ДАХО, ф. р6362, оп. 1, спр. 263, арк. 9.
- Зимогляд, Н. Ю. (1996). *Пианистическая культура Украины 30-х — 50-х годов XX века* [Дис. к-та искусствоведения: 17.00.01]. Харьковская государственная академия культуры.
- Кононова, О. (2007). Спадкоємність поколінь: кафедра спеціального фортепіано. Pro Domо meа. В Т. Б. Веркіна, Г. А. Абаджан, Г. Я. Ботунова та ін. (Ред.). *Нариси. До 90-річчя з дня заснування Харківського державного університету мистецтв ім. І. П. Котляревського*. (с. 20 — 56). ХДУМ.
- Монсенжон, Б. (2002). *Рихтер. Дневники. Диалоги*. Классика-XXI.
- Русанова, І. (2007). Слово об учителе. Формування творчої особистості в інформаційному просторі сучасної культури. *Матеріали II науково-практичної конференції викладачів середніх спеціальних музичних закладів*. Харків, 26–30.

References

- Kononova, O. (2007). Succession of generations: department of special piano. In T. B. Verkina, G. A. Abadzhan, G. E. Botunova and others (Eds.). *Essays. In honour of the 90 years from the day of founding of I. P. Kotlyarevsky Kharkiv State University of Arts*. (pp. 20 — 56). KSUA. [In Ukrainian].
- Monsaingeon, B. (2002). *Richter. Diaries. Dialogues*. Classics XXI. [In Russian].
- Rusanova, I. (2007). A word about the teacher. Formation of creative personality in the information space of modern culture. *Materials of the II science-practice*

- conference of teachers of secondary special music institutions*. Kharkiv, p. 26–30. [In Ukrainian].
- SAKR (State Archive of Kharkiv region), f. p5743, reg. 1, file 194, p. 8. [In Russian].
- SAKR, f. p5743, reg. 1, file no. 194, p. 8. [In Russian].
- SAKR, f. p5795, reg. 1, file 289, p. 13. [In Russian].
- SAKR, f. p5795, reg. 1, file 305, p. 8, 9. [In Russian].
- SAKR, f. p5795, reg. 1, file 409, p. 204. [In Russian].
- SAKR, f. p5795, reg. 1, file 433, p. 17, 20, 26. [In Russian].
- SAKR, f. p5795, reg. 1, file 434, p. 10. [In Russian].
- SAKR, f. p5795, reg. 1, file 474, p. 303. [In Russian].
- SAKR, f. p5795, reg. 1, file 474, p. 310. [In Russian].
- SAKR, f. p5795, reg. 1, file 491, p. 118. [In Russian].
- SAKR, f. p5795, reg. 1, file 562, p. 94. [In Russian].
- SAKR, f. p5795, reg. 1, file 571, p. 49. [In Russian].
- SAKR, f. p6362, reg. 1, file 211, p. 9. [In Russian].
- SAKR, f. p6362, reg. 1, file 263, p. 9. [In Russian].
- Vashchenko, O. (2017). *Evening in memory of R. P. Papkova*. 12.19.2017. <http://num.kharkiv.ua/195-vechir-pam'yati-r.-p.-papkovo/>. [In Ukrainian].
- Zimoglyad, N. Yu. (1996). *Pianistic culture of Ukraine in the 30s — 50s of the XX century* [Thesis of the Candidate of Art History: 17.00.01]. Kharkov State Academy of Culture. [In Russian].

Надійшла до редколегії 15.06.2021